

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ**

Кафедра правознавства

**ПРОГРАМА
навчальної дисципліни
«ПРАВНИЧІ КЛІНІКИ»**

з підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Галузь знань	08 Право
Спеціальність	081 Право
Освітньо-професійна програма	Право

Полтава 2023 рік

Розробники/укладачі програми:

Галина Лаврик – д.ю.н., професор, завідувач (начальник) кафедри правознавства Полтавського університету економіки і торгівлі;

Вікторія Орел – старший викладач закладу вищої освіти кафедри правознавства Полтавського університету економіки і торгівлі

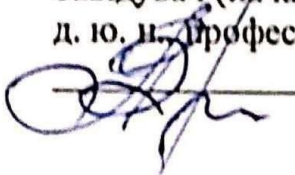
Рецензенти програми:

Дмитро СЕЛІХОВ – д.ю.н., доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Сергій КОРОЄД – д.ю.н., професор, професор кафедри права Університету Короля Данила.

Програма навчальної дисципліни «Правничі клініки» обговорена і схвалена на засіданні кафедри правознавства,
протокол засідання кафедри від 25 травня 2023 р. № 10.

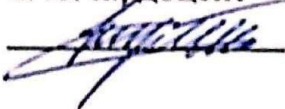
Завідувач (начальник) кафедри правознавства
д. ю. н., професор

 Галина ЛАВРИК

ПОГОДЖЕНО

Гарант освітньо-професійної програми «Право»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
зі спеціальності 081 «Право»

к. ю. н., доцент

 Олег КУЛЬЧІЙ

Анотація навчальної дисципліни

Правнича (юридична) клініка – це унікальна лабораторія клінічних методів освіти, де студенти можуть набути саме тих умінь та навичок, які знадобляться їм у подальшій роботі. В правничій клініці студенти використовують на практиці отримані теоретичні знання, під час консультування клієнтів, вирішення реальних правових проблем, ведення справ.

Навчальна дисципліна «Правничі клініки» / «Основи юридичної клінічної практики» викладається у закладах вищої освіти, що здійснюють підготовку фахівців зі спеціальності 081 Право та при яких створюється юридична клініка як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів.

Предметом навчальної дисципліни є оволодіння необхідними знаннями щодо діяльності правничих клінік, мети, завдань, функцій та принципів їх діяльності, а також здобуття практичних навичок надання правової допомоги в правничих клініках України.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Правничі клініки» є розвиток професійних навичок правника у роботі з клієнтами, застосування отриманих теоретичних знань різних галузей права до конкретних обставин реальних справ; опанування студентами навичок високоякісного професійного правничого консультування з правових питань, зокрема, можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів, відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації.

Зміст навчального матеріалу розкривається в двох модулях:

Модуль 1. Загальні засади і організація діяльності юридичної клініки.

Модуль 2. Правова допомога в юридичних клініках України: характеристика, методи, форми.

Zusammenfassung der akademischen Disziplin

Die Legal Clinic ist ein einzigartiges Labor für klinische Ausbildungsmethoden, in dem Studierende genau die Fähigkeiten und Fertigkeiten erwerben können, die sie für ihre spätere Tätigkeit benötigen. In der Legal Clinic wenden die Studierenden das erworbene theoretische Wissen in der Praxis an, wenn sie Mandanten beraten, reale Rechtsprobleme lösen und Fälle verwalten.

Die Bildungsdisziplin „Rechtskliniken“ / „Grundlagen der rechtsklinischen Praxis“ wird an Hochschulen gelehrt, die Fachkräfte im Fachgebiet 081 Rechtswissenschaften ausbilden und an denen eine Rechtsklinik als Grundlage für die praktische Ausbildung und Ausbildungspraxis der Studierenden geschaffen wird.

Gegenstand der pädagogischen Disziplin ist der Erwerb der notwendigen Kenntnisse über die Tätigkeit von Rechtskliniken, den Zweck, die Aufgaben, Funktionen und Grundsätze ihrer Tätigkeit sowie der Erwerb praktischer Fähigkeiten zur Rechtshilfe in den Rechtskliniken der Ukraine.

Ziel des Studiums der pädagogischen Disziplin "Rechtskliniken" ist die Entwicklung der beruflichen Fähigkeiten eines Anwalts in der Arbeit mit Mandanten, die Anwendung der erworbenen theoretischen Kenntnisse verschiedener Rechtsgebiete auf die spezifischen Umstände realer Fälle; Erwerb der Fähigkeiten der Studierenden für eine qualitativ hochwertige professionelle Rechtsberatung in Rechtsfragen, insbesondere Möglichkeiten der Wahrung der Rechte und Interessen der Mandanten, gemäß den Anforderungen der Berufsethik, ordnungsgemäße Einhaltung der Normen zur Geheimhaltung von personenbezogenen Daten und vertraulichen Informationen.

Der Inhalt des Unterrichtsmaterials wird in zwei Modulen offenbart:

Modul 1. Allgemeine Grundsätze und Organisation der Tätigkeit der Rechtsklinik.

Modul 2. Rechtshilfe in Rechtskliniken der Ukraine: Merkmale, Methoden, Formen.

Annotation of the academic discipline

The legal clinic is a unique laboratory of clinical methods of education, where students can acquire exactly those abilities and skills that they will need in their future work. In the legal clinic, students use the acquired theoretical knowledge in practice, when consulting clients, solving real legal problems, and managing cases.

The educational discipline "Legal clinics" / "Fundamentals of legal clinical practice" is taught in institutions of higher education that train specialists in the specialty 081 Law and at which a legal clinic is created as a basis for practical training and educational practice of students.

The subject of the educational discipline is the acquisition of the necessary knowledge about the activity of legal clinics, the purpose, tasks, functions and principles of their activity, as well as the acquisition of practical skills in providing legal assistance in legal clinics of Ukraine.

The purpose of studying the educational discipline "Legal Clinics" is to develop the professional skills of a lawyer in working with clients, to apply the acquired theoretical knowledge of various branches of law to the specific circumstances of real cases; acquisition by students of the skills of high-quality professional legal counseling on legal issues, in particular, possible ways of protecting the rights and interests of clients, in accordance with the requirements of professional ethics, proper compliance with the norms regarding the non-disclosure of personal data and confidential information.

The content of the educational material is revealed in two modules:

Module 1. General principles and organization of legal clinic activities.

Module 2. Legal assistance in legal clinics of Ukraine: characteristics, methods, forms.

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «Правничі клініки» укладена відповідно до освітньо-професійної програми Право, розробленої на підставі стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 Право галузі знань 08 Право для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, затвердженого та введеного в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 20 липня 2022 року № 644.

Навчальна дисципліна «Правничі клініки» / «Основи юридичної клінічної практики» викладається у закладах вищої освіти, що здійснюють підготовку фахівців зі спеціальності 081 Право та при яких створюється юридична клініка як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів.

Відповідно до Реєстру юридичних клінік України¹ спецкурс з юридичної клінічної освіти, де охоплюються засади та функції діяльності юридичних клінік, а також акцентується увага на основних аспектах юридичної практики викладається у більшості юридичних клінік: у 13 закладах вищої освіти він відноситься до обов'язкових освітніх компонентів (серед них – Юридична клініка "Pro bono" Національного університету "Острозька академія", Юридична клініка Школи права Українського католицького університету, Юридична клініка юридичного факультету Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича та інших), у 13 – до вибіркових (наприклад, у Навчальній лабораторії "Правничі клініки" Національного університету "Києво-Могилянська академія", Юридичній клініці "Істина" Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ та інших), у 21 – заняття відбуваються поза навчальним планом.

Предметом навчальної дисципліни є оволодіння необхідними знаннями щодо діяльності правничих клінік, мети, завдань, функцій та принципів їх діяльності, а також здобуття практичних навичок надання правової допомоги в правничих клініках України.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Правничі клініки» є розвиток професійних навичок правника у роботі з клієнтами, застосування отриманих теоретичних знань різних галузей права до конкретних обставин реальних справ; опанування студентами навичок високоякісного професійного правничого консультування з правових питань, зокрема, можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів, відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації.

Програмні компетентності відповідно до освітньо-професійної програми:
загальні:

ЗК2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК3. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

---

¹ Реєстр юридичних клінік України (2021 р.): офіційна база даних юридичних клінік, дійсних та потенційних учасників Асоціації юридичних клінік України. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2021/05/Reyestr-AYUKU-2021-.pdf>

ЗК10. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК11. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства; усвідомлення цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідності його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК12. Здатність усвідомлювати рівні можливості та гендерні проблеми.

спеціальні (фахові, предметні):

СК9. Здатність використовувати бази даних органів юстиції та інформаційні технології необхідні під час здійснення юридичної діяльності.

СК12. Здатність аналізувати правові проблеми та обґрунтовувати правові позиції.

СК14. Здатність до консультування з правових питань, зокрема, можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів, відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації.

СК16. Здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення.

Програмні результати навчання відповідно до освітньо-професійної програми:

РН 5. Давати короткий правовий висновок щодо окремих фактичних обставин з достатньою обґрунтованістю.

РН 6. Оцінювати недоліки і переваги певних правових аргументів, аналізуючи відому проблему.

РН 9. Самостійно визначати ті обставини, у з'ясуванні яких потрібна допомога, і діяти відповідно до отриманих рекомендацій.

РН 12. Доносити до респондента матеріал з певної правової проблематики доступно і зрозуміло.

РН 16. Використовувати комп'ютерні програми, необхідні у правничій діяльності.

РН 18. Застосовувати в професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи.

РН 20. Виокремлювати і аналізувати юридично значущі факти і робити обґрунтовані правові висновки.

РН 22. Надавати консультації щодо можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів у різних правових ситуаціях.

Навчальна дисципліна є **вибірковою**.

Форма підсумкового контролю знань: залік.

Програмний зміст навчальної дисципліни²

Модуль 1

Загальні засади і організація діяльності юридичної клініки

Тема 1. Правничі клініки та клінічна освіта: історія виникнення та розвитку

Поняття правничої клініки.

Правнича клінічна освіта: поняття, мета, завдання і соціальна роль. Історія виникнення юридичних клінік. Види і форми правничої клінічної освіти.

Джерела, корисні для використання. *Правове регулювання діяльності правничих клінік*. Законодавство у сфері регулювання діяльності юридичних клінік: загальнодержавний, корпоративний та локальний рівні. Стандарти і рекомендації у діяльності юридичних клінік. Типове положення «Про юридичну клініку». Нормативно-правові та корпоративні стандарти правничої клінічної освіти.

Навчальна та соціальна спрямованості клініки.

Право «суспільних інтересів» в діяльності юридичної клініки. Форми роботи: юридичне консультування, представництво інтересів, правопросвітня діяльність.

Значення правничої клініки для суспільства та для професійного розвитку правника.

Роль правничих клінік в системі правничої освіти у світі і в Україні та забезпеченні доступу до правосуддя.

Тема 2. Мета, завдання, функції та принципи діяльності юридичних клінік

Мета діяльності юридичних клінік.

Завдання юридичних клінік.

Функції юридичних клінік.

Принципи діяльності юридичних клінік (законності та верховенства права; об'єктивності; гуманізму; безоплатності надання правової допомоги; конфіденційності; практичної орієнтованості отриманих знань; компетентності; етичності).

Права та обов'язки суб'єктів діяльності юридичних клінік.

Матеріально-технічна база та фінансування юридичної клініки.

Тема 3. Діловодство та документування у юридичних клініках

---

² При визначенні інформаційного обсягу навчальної дисципліни використані: Правнича клінічна освіта в Україні: Навчальний посібник / за заг. ред. В. М. Суценка. К.: Ваіге, 2020. 274 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2021/03/Pravnycha-klinichna-osvita.-Navchalnyj-posibnyk.pdf>; Модельна навчальна програма дисципліни «Правнича клініка» / Х. Ковцун. USAID, 2021. 53 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/Modelna-navchalna-programa-dystsypliny-Pravnycha-klinika.-2022.-AYUKU.docx>; Порадник із викладання навчального курсу «Правнича клініка» (або його аналогів) (2023 р.). URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/Poradnyk.docx.pdf>.

Загальні положення. Форми документації. Потоки (види) документації. Технології в діяльності юридичної клініки (засоби збереження електронної інформації; засоби передачі електронних даних; трансформування паперових документів в електронну (цифрову) форму). Інструкція з діловодства. Номенклатура справ.

Організаційно-нормативна документація. Положення «Про юридичну клініку». Етичний кодекс юридичної клініки. Заява про відкриття юридичної клініки. Облік заяв студентів. Анкета студентів. Річний план діяльності юридичної клініки. Регламент або Порядок прийому громадян. Спеціалізовані Програми (спеціалізованих юридичних клінік), «Журнал обліку роботи спеціалізованих юридичних клінік». Договір (меморандум) про співпрацю. Графік чергувань працівників/персоналу.

Документування надання правової допомоги. Реєстраційна картка/Анкета, «Договір про надання правової допомоги». «Журнал обліку справ». Електронна база даних клієнтів. Звіт студента про роботу в юридичній клініці. Правовий висновок. Журнал скарг, подяк та пропозицій. «Звіт про виконання річного плану діяльності юридичної клініки».

Окремі види документів: відомості про оголошення конкурсів на отримання грантів та відомості про семінари, тренінги, круглі столи, школи та конференції.

Документування здійснення правової просвіти (договір про співпрацю із закладами освіти – школами, коледжами, технікумами, училищами, інтернатами тощо; звіти про проведені заходи; облік проведення занять – фото- або відео- фіксації та публікації в соціальних мережах або на сайті клініки або закладу вищої освіти).

Документообіг клініки: правила адміністрування справи.

Тема 4. Інформаційні технології і бази даних в діяльності юридичних клінік

Пошук правової інформації в мережі Інтернет та інформаційно-правові системи. Пошук за реквізитами. Інформаційно-правові системи України.

Робота з електронними базами знань та базами клієнтів і завдань клінік. Юридичні інформаційні системи. Інформаційні системи Міністерства юстиції України. Єдиний реєстр досудових розслідувань Єдиний державний реєстр судових рішень.

Нові технології просування та управління відносинами з клієнтом.

Технології в юридичній практиці.

Робота з текстовими редакторами (Microsoft Word, Google Docs, Libre Office), Програми для перевірки тексту (Flesch-Kincaid, Flesch readability, Grammarly, Hemingway).

Відкриті бази даних, необхідні для роботи в юрклініці: онлайн Будинок Юстиції, ЄДРСР, Опендатабот, Дія, Цифрові юристи тощо.

Робота з базами законодавства: zakonrada.gov, LigaZakon.

Робота з реєстром судових рішень HUDOC. Альтернативні ресурси: Опендатабот, Verdictum. Правила пошуку судових рішень.

Правові позиції ВС, їх пошук та використання при складанні документів
Електронні кабінети громадян (кабінет платника податків, кабінет водія,
Дія, портал електронних послуг ПФ, тощо).

КЕП/ЕЦП електронні документи, електронний суд.

ЧатБоти та застосунки для онлайн вирішення спорів і їхнє значення для
автоматизації процесів правників.

Брендинг та комунікаційні технології юридичної клініки.

Сайт юридичної клініки. Фото- та відеоматеріали юридичної клініки.
Емблема. Електронна пошта. Форма звернення. Соціальні мережі: ведення,
створення контенту.

Штучний інтелект в діяльності юридичної клініки.

Тема 5. Менеджмент в юридичній клініці

Загальний менеджмент (персонал юридичної клініки: штатні працівники,
залучені особи до роботи в юридичній клініці на підставі адміністративного
акту керівництва закладу вищої освіти, особи залучені до роботи в юридичній
клініці на громадських засадах).

Тайм-менеджмент (менеджмент пріоритетів).

Управління якістю діяльності (результативність, продуктивність,
вчасність, ефективність).

Тема 6. Професійна етика і корпоративна культура у діяльності юридичних клінік

Загальне уявлення про етику. Професійна етика, її особливості та значення.
Поняття та складові професійної культури правника. Правова культура юриста
як головний елемент професійної культури. Поняття, структура та загальна
характеристика правової культури юриста. Правова культура юриста як основа
його професіоналізму.

Взаємозв'язок юридичної етики з етичними принципами діяльності
юридичної клініки. Правове регулювання етичних норм юриста.

Етика у роботі правника. Характеристика основних етичних принципів
діяльності правничої клініки. Етичні правила поведінки у сфері — юрист-
клієнт. Примірний етичний кодекс юридичної клініки.

Реалізація міжнародних та національних стандартів професійної етики в
діяльності юридичної клініки.

Етичні стандарти корпоративної культури юридичної клініки.

Етика в правопросвітницькій діяльності правничої клініки.

Дрес-код працівників юридичної клініки.

Тема 7. Психологічні особливості надання правничої допомоги

Професійно-психологічні якості правника.

Психологія взаємодії персоналу юридичної клініки з клієнтами.

Психологія індивідуальної та командної роботи в юридичній клініці.

Психологічні особливості роботи з клієнтом у правничих клініках. Діяльність психологічної служби юридичної клініки. Надання першої психологічної допомоги.

Модуль 2

Правова допомога в юридичних клініках України: характеристика, методи, форми

Тема 8. Безоплатна правнича допомога: поняття, принципи та особливості надання

Поняття безоплатної правничої допомоги. Право на безоплатну правничу допомогу. Гарантії недискримінації осіб у доступі до безоплатної правничої допомоги. Принципи державної політики у сфері надання безоплатної правничої допомоги. Законодавство України про безоплатну правничу допомогу. Система надання безоплатної правничої допомоги.

Надання безоплатної первинної правничої допомоги. Поняття безоплатної первинної правничої допомоги. Суб'єкти права на безоплатну первинну правничу допомогу. Суб'єкти надання безоплатної первинної правничої допомоги. Порядок розгляду звернень про надання безоплатної первинної правничої допомоги. Організація особистого прийому осіб для надання безоплатної первинної правничої допомоги. Надання безоплатної первинної правничої допомоги спеціалізованими установами, іншими суб'єктами.

Надання безоплатної вторинної правничої допомоги. Поняття безоплатної вторинної правничої допомоги. Суб'єкти права на безоплатну вторинну правничу допомогу. Центри з надання безоплатної вторинної правничої допомоги. Повноваження центрів з надання безоплатної вторинної правничої допомоги. Порядок подання звернень про надання безоплатної вторинної правничої допомоги. Порядок розгляду звернень про безоплатну вторинну правничу допомогу. Підстави для відмови в наданні безоплатної вторинної правничої допомоги. Надання безоплатної вторинної правничої допомоги адвокатами, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу на постійній основі за контрактом, та працівниками центрів з надання безоплатної вторинної правничої допомоги. Надання безоплатної вторинної правничої допомоги на підставі договору. Підстави та порядок припинення надання безоплатної вторинної правничої допомоги. Підстави та порядок заміни адвокатів або працівників центрів з надання безоплатної вторинної правничої допомоги, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу. Права суб'єктів надання безоплатної вторинної правничої допомоги. Обов'язки суб'єктів надання безоплатної вторинної правничої допомоги.

Управління системою надання безоплатної правничої допомоги та її фінансування.

Оскарження рішень щодо надання безоплатної правничої допомоги, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Тема 9. Інтерв'ювання (опитування) клієнта

Особливості проведення інтерв'ювання клієнта. Етапи проведення інтерв'ю із клієнтом (підготовка до інтерв'ювання; встановлення першого психологічного контакту з клієнтом; з'ясування життєвої проблеми, з якою клієнт звернувся до правника/клініки; завершення інтерв'ю; визначення напрямів та форм подальшої спільної роботи).

Тема 10. Консультування клієнта

Процедура консультування, її етапи та структура: підготовка до консультації; консультування клієнта.

Підготовка студентом-консультантом плану роботи з надання консультації (вивчення та аналіз норм чинного законодавства, що врегульовують дані правовідносини, та судової практики, перелік ймовірних доказів, які необхідно одержати у клієнта, а в разі потреби – в різних установах та організаціях для підтвердження зазначених клієнтом обставин; перелік питань, які необхідно задати клієнту).

Консультування студентом-консультантом (роз'яснення клієнту порядку консультування, викладення клієнту суті консультації, варіантів вирішення його проблеми, способи захисту та допомога з обранням найоптимальніших із них, роз'яснення клієнту порядку подання правових та процесуально-правових документів відповідно до вимог процесуального законодавства та правові наслідки недотримання цього порядку).

Стилі консультування (пріоритет у використанні лише професійного досвіду правника у розв'язанні певних проблем клієнтів та пріоритетність побажань та інтересів клієнта у виборі методів і способів розв'язання конкретної проблеми).

Аналіз справи та вироблення позиції по справі.

Методика вирішення звернень з правових питань.

Підстави відмови у наданні консультації з правових питань.

Міжнародні стандарти консультування клієнтів ICCS.

Тема 11. Складання правових висновків і проєктів процесуальних документів

Правниче письмо та аналіз справ в правничій клініці.

Основні документи в роботі клініциста.

Сутність алгоритму роботи у справі. Робота з документами клієнта.

Збір доказів та формування позиції у справі.

Систематизація інформації, виділення структури документа.

Правила складання правового консультативного висновку: вимоги до форми та змісту, структура правового консультативного висновку (виклад фактичних обставин справи, які повідомив клієнт та формулювання питань, відповіді на які він бажає отримати; перелік законодавчих та інших джерел, що були використані при підготовці консультативного висновку; аналіз фактичних обставин справи відповідно до нормативно-правових актів; правова

кваліфікація обставин справи (субсумція); способи та пропозиції щодо вирішення справи).

Процесуальні документи: позовні заяви, відзив, заперечення, апеляційні та касаційні скарги.

Особливості складання проектів процесуальних та інших документів: вимоги до змісту, правила оформлення, реквізитні правила, застосування правил логіки, єдність юридичної термінології.

Тема 12. Представництво прав та інтересів клієнта юридичної клініки

Теоретичні засади представництва клієнта.

Особливості представництва інтересів клієнта в органах публічної влади, перед фізичними і юридичними особами.

Спрощене та загальне провадження у справах. Малозначні та трудові спори.

Особливості представництва інтересів клієнта в органах державної влади, місцевого самоврядування, перед фізичними і юридичними особами

Розгляд в правничій клініці справ, що мають суспільний інтерес.

Підготовка правничою клінікою звернень до Європейського суду з прав людини.

Тема 13. Альтернативні способи вирішення правових спорів. Медіація

Альтернативні способи вирішення спорів. Загальні поняття, види: основні (традиційні) – переговори, медіація, арбітраж; гібридні (комбіновані) – мед-арб (медіація – арбітраж), арб-мед (арбітраж – медіація). Переговори (negotiation) та арбітраж. Стадії переговорів. Різновиди арбітражу.

Медіація: поняття, стадії, сфери застосування. Поняття медіатора, медіаційної процедури. Компетентності медіатора юридичної клініки (конфліктологічна; комунікативна; процедурна; рефлексивна; правова).

Законодавче регулювання порядку проведення медіації.

Міжнародна практика застосування медіації у правничих клініках.

Тема 14. Методика окремих напрямів діяльності юридичної клініки

Правнича допомога у протидії домашньому насильству.

Правнича допомога у системі установ пробації.

Правнича допомога у захисті прав біженців і внутрішньо переміщених осіб.

Правнича допомога у захисті прав військовослужбовців та членів їх сімей.

Перспективи професійної спеціалізації діяльності юридичних клінік.

Тема 15. Правопросвітня робота юридичної клініки

Методи, форми та інструменти правової просвіти. Загальні засади правової просвіти.

Правопросвітницька діяльність правничої клініки

Зміст і форми правопросвітньої роботи правничих клінік.

Онлайн та офлайн формати правопросвітницької діяльності.

Програма «Практичне/вуличне право» (Street law). Підготовка та проведення правничою клінікою інтерактивних правопросвітницьких занять за програмою "Практичне право".

Інтерактивні методики в правопросвітницькій роботі правничої клініки.

Психологічні аспекти правопросвітницької роботи правничої клініки.

Соціальні мережі – майданчики для правопросвітницької діяльності.
Правила роботи в мережах.

Рекомендовані джерела інформації:

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 245к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколи до неї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 року № 1771-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1771-12>.
4. Виборчий кодекс України : Закон України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/396-IX>.
5. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
6. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
7. Житловий кодекс Української РСР від 30 червня 1983 р. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1983. Додаток до № 28. Ст. 573.
8. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. Голос України. 2001. 20 листопада. С. 3–12.
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
10. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
12. **Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.**
13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
14. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
15. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 року № 1129-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
16. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-vi>.
17. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page10>.

18. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/paran3#n3>.
19. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 вересня 2012 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.
20. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України № 51 від 2 червня 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.
21. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 8 липня 2011 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>.
22. Про виконавче провадження: Закон України № 1404-VIII від 2 червня 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.
23. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
24. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-V. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
25. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>.
26. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-vii>.
27. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-vii>.
28. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
29. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.
30. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.
31. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
32. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19>.
33. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
34. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : Закон України від 2 червня 2005 р. № 2623-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15>.
35. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

36. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.
37. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>.
38. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 вересня 2011 року № 3773-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.
39. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти : Закон України від 12 серпня 2018 року № 2505-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19>.
40. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди : Постанова Пленуму Верховного суду України № 6 від 27 березня 1992 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92>.
41. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>.
42. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
43. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. Відомості Верховної Ради України, 2002. № 21–22. Ст. 135.
44. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 461.
45. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15>.
46. Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України : затверджене наказом Міністерства освіти і науки України № 592 від 3 серпня 2006 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>.
47. Положення про навчальний юридичний центр «Правова СТУДія» Полтавського університету економіки і торгівлі, затверджене рішенням Вченої ради Полтавського університету економіки і торгівлі, протокол № 9 від 30 червня 2023 року. URL: http://pravo.puet.edu.ua/files/polozh_law_std.pdf.
48. Кодекс академічної доброчесності професорсько-викладацького складу, здобувачів освіти та співробітників спеціальності 081 Право, затверджений рішенням Вченої ради Полтавського університету економіки і торгівлі, протокол № 9 від 30 червня 2023 року. URL: <http://puet.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/kodeks-akademichnoyi-dobrochesnosti-profesorskogo-vykladaczskogo-skladu-zdobuvachiv-osvity-ta-spivrobotnykiv-speczialnosti-081-pravo.pdf>.

Основні рекомендовані джерела інформації:

49. Галай А. О., Пипченко Б. Ю., Муранова В. В. Типові позовні заяви у діяльності юридичної клініки : практич. посіб. Київ : НТЦ Юридичної клінічної освіти (юридична клініка), 2013. 32 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp->

content/uploads/2017/07/Typovi-pozovni-zayavy-u-diyalnosti-yurydychnoyi-kliniky.pdf.

50. Лоджук М. Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога : монографія. Одеса : Фенікс, 2015. 328 с. URL: https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/Lodzhuk_monografiya.pdf.

51. Правнича клінічна освіта в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Сущенко. Київ : Ваіте, 2020. 274 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2021/03/Pravnycha-klinichna-osvita.-Navchalnyj-posibnyk.pdf>.

52. Юридична клініка : збірка нормативно-правових актів з організації діяльності / [С. В. Ківалов, Ю. М. Оборотов, М. І. Пашковський, М. Т. Лоджук] ; за заг. ред. д. ю. н., проф., акад. НАПрН України С. В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2014. 126 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/YUrydychna-klinika.-Zbirka-normatyvno-pravovyh-aktiv-z-organizatsiyi-diyalnosti-.pdf>.

53. Lodzhuk Maksym. Legal Clinics in Ukraine: from Legal Education to Legal Practice : monograph. Odesa: Feniks, 2016. 98 p. URL: https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2016/05/Lodzhuk_Legal_Clinics_monograph.pdf.

54. The Clinical Legal Education Handbook / Edited by Linden Thomas and Nick Johnson. Institute of Advanced Legal Studies University of London Press, 2020. 482 p. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/39720/9781911507178.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Додаткові рекомендовані джерела інформації:

55. Безоплатна правова допомога. Міністерство юстиції України: веб-сайт. URL: https://minjust.gov.ua/legal_aid (дата звернення 30.07.2023).

56. Боберська К. Г., Піднебесна Ю. Ю. Досвід надання правової допомоги Навчальним юридичним центром Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки та торгівлі» «Правова СТУДія». Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір : Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції 7 червня 2019 р. Полтава : ПУЕТ, 2019. С. 177–180. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/7261>.

57. Боберська К. Г., Піднебесна Ю. Ю. Поняття правової допомоги. Актуальні питання розвитку економіки, харчових технологій та товарознавства : зб. тез доп. XLII наук. студ. конф. за підсумками науково-дослідних робіт студентів за 2018 рік (м. Полтава, 26–27 березня 2019 р. Полтава : ПУЕТ, 2019. С. 220–222. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/7262>.

58. Всеукраїнська громадська організація «Асоціація юридичних клінік України». Стандарти діяльності юридичних клінік України (Схвалені Всеукраїнським З'їздом Асоціації юридичних клінік України Протокол № 2 від 19 червня 2014 року). URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/standarti-diyalnosti-yuridichnikh-klinik-ukrajini.pdf>

59. Галай А. О. Основні навчальні компоненти юридичної клінічної освіти: шляхи впровадження клінічного спецкурсу та практики студентів у навчальний процес вищих навчальних закладів в Україні : навч. посіб. Київ : КНТ, 2009. 96 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/Osnovni-navchalni-komponenty-yurydychnoyi-klinichnoyi-osvity.pdf>.

60. Галай А. О., Галай В. О., Грицишина Л. Г. Протидія насильству і захист порушених прав громадян : наук.-практ. посіб. / за ред. А. О. Галай і Л. Г. Грицишиної. Київ : Атіка, 2008. 176 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/knyga-konsultatsij-Atika-2008.pdf>.

61. Галай А. О., Іваніщ Я. В., Стаднік В. В. Основи юридичної клінічної практики : навч.-метод. посіб. / за ред. А. О. Галай. Київ : Атіка, 2007. 204 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/Osnovy-yurydychnoyi-klinichnoyi-praktyky.pdf>.

62. Галай А. О., Стаднік В. В. Інтерактивні методики викладання у правопросвітній діяльності: Тренінговий комплекс : навч.-метод. посіб. / за ред. А. О. Галай. Київ : Атіка, 2006. 124 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2006/03/Interaktyvni-metody-vykladannya.-Treningovuj-kompleks.-A.Galaj.-V.Stadnij.pdf>.

63. Жидик Я. Майже настільна книга про кейси. 2021. 60 с.

64. Інструмент оцінювання стандартної якості діяльності юридичних клінік України / авт.кол. АЮКУ; узагальнення А. Галай, Ю. Ломжець. Дніпро: Асоціація юридичних клінік України, 2017. 16 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/Instrument-otsinyuvannya-standartnoyi-yakosti-AYUKU-2020.pdf>.

65. Кравченко Н. Г., Лобач О. М., Логуш Л. В., Матвеева Ю. І. Юридичні клініки на захисті прав споживачів фінансових послуг: судова практика і навички консультування (про консультування очима клініцистів) : навч.практ. посіб. Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2020. 136 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2021/03/YUrydychni-kliniky-na-zahysti-prav-spozhyvachiv-fin.-poslug.-NaUKMA.pdf>.

66. Матеріали Гакатону Street Law «Забезпечення правових потреб людей в умовах війни». URL: <https://legalclinics.in.ua/materialy-gakatonu-street-law-zabezpechennya-pravovyh-potreb-lyudej-v-umovah-vijny/>.

67. Методичні матеріали. Методичні рекомендації. Стандарти вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів зі спеціальності 081 «Право». К.: USAID, 2022. 46 с.

68. Модельна навчальна програма дисципліни “Правничка клініка” / Х. Ковцун. USAID, 2021. 53 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/Modelna-navchalna-programa-dystsypliny-Pravnycha-klinika.-2022.-AYUKU.docx>.

69. Орел В. Компетентнісний підхід у діяльності навчального юридичного центру «Правова СТУДІЯ» Полтавського університету економіки і торгівлі та його результати. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса* / ДонНУ імені Василя Стуса. Вінниця, 2023. № 1. Том 1. С.

109-121. DOI 10.31558/2786-5835.2023.1.1.14 URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2020/11/13904-Tekst-statti-27651-1-10-20230711.pdf>

70. Порадник із викладання навчального курсу «Правнича клініка» (або його аналогів) (2023 р.). URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/Poradnyk.docx.pdf>.

71. Порадник клініцисту для роботи зі складними клієнтами (2020 р.). URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2020/05/Poradnyk-dlya-druku-1.pdf>.

72. Посібник «Медіація у професійній діяльності юриста», за ред. Наталі Крестовської, Луїзи Романадзе. Одеса, «Екологія», 2019. с. 228-290. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Textbook_on_Mediation_for_Law_Schools.Pdf

73. Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса. Спецвипуск Юридична клінічна освіта за результатами роботи Міжнародного наукового форуму «Розвиток юридичної клінічної науки і освіти: виклики та перспективи» 29 квітня 2023 р., м. Вінниця / ДонНУ імені Василя Стуса. Вінниця, 2023. № 1. Том 1. 139 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2020/11/13904-Tekst-statti-27651-1-10-20230711.pdf>

74. Правовий порадишник учасника бойових дій: довідник / [І.В. Вернидубов, А.О. Галай, М.С. Туркот та ін.]; за заг. ред. та вступне слово О.М. Литвака. – К.: Національна академія прокуратури України, 2015. – 106 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/Pravovuj-poradnyk-uchasnyka-bojovuyh-dij.pdf>

75. Примірний етичний кодекс юридичної клініки затверджений З'їздом Асоціації юридичних клінік України 25 серпня 2005 року. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/Prymirnyj-etychnyj-kodeks.-AYUKU-25.08.05.pdf>.

76. Реєстр юридичних клінік України (2021 р.): офіційна база даних юридичних клінік, дійсних та потенційних учасників Асоціації юридичних клінік України. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2021/05/Reyestr-AYUKU-2021-.pdf>.

77. Рябовол Л. Т. Юридична клініка як осередок юридичної освіти: зарубіжний досвід та вітчизняна практика / Актуальні аспекти змісту суспільнознавчих дисциплін та інноваційні методики і технології їх навчання і викладання : колективна монографія. Рига : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2023. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-315-6-14>.

78. Самолюк Василь, Фурманчук Олег, Зінчук Дарія. Юридична практика: основи ефективного консультування : навч.-метод. посіб. Острого : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2006. 128 с. URL: https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2020/03/YUrydychna-praktyka.-V.Samolyuk.-O.Furmanchuk.-D.Zinchuk_compressed.pdf.

79. Стандарти діяльності юридичних клінік України (Схвалені Всеукраїнським З'їздом Асоціації юридичних клінік України Протокол № 2 від 19 червня 2014 року). Всеукраїнська громадська організація «Асоціація

юридичних клінік України». URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/standarti-diyalnosti-yuridichnikh-klinik-ukrajini.pdf>.

80. Стратегічний план Асоціації юридичних клінік України на 2022 – 2025 роки. URL: <https://legalclinics.in.ua/strategichnyj-plan-asotsiatsiyi-yurydychnyh-klinik-ukrayiny-na-2022-2025-roky/>.

81. Хрестоматія юридичної клінічної освіти: Збірка текстів для читання : навч. посіб. / Авт.-укл. А. О. Галай. Київ : Асоціація юридичних клінік України, 2011. 418 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/Hrestomatiya-yurydychnoyi-klinichnoyi-osvity.pdf>.

82. Best Practices for Legal Education / by Roy Stuckey and Others. URL: https://encle.org/upload/files/teaching-materials/best_practices-full.pdf

83. Clelia Bartoli. Legal clinics in Europe: for a commitment of higher education in social justice. URL: http://www.dirittoequestionipubbliche.org/page/2016_nSE_Legal-clinics-in-Europe/DQ_2016_Legal-Clinics-in-Europe_specialissue.pdf

84. Constructing a Clinic” by Philip G. Schrag, 3 Clinical Law Review 175-249 (1996). URL: <https://encle.org/upload/files/teaching-materials/Constructing-a-Clinic.pdf>

85. Introduction to Clinical Teaching for the New Clinical law Professor: A View from the First Floor William P. Quigley. URL: <https://encle.org/upload/files/teaching-materials/Introduction-to-Clinical-Teaching.pdf>

86. Legal software solutions for clinics United States and European software solutions. URL: https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/NJ_Natalie_Corban_Nicolette_DeFrank_Legal_Technology_Solutions_for.pdf.

87. New Clinicians’ Tool Kit” by Stephanie Glaberson, Zina Makar and Shanta Trivedi (presentation at the AALS Clinical Conference, May, 2019). URL: https://encle.org/upload/files/teaching-materials/new_clinicians_tool_kit.pdf

88. Richard J. Wilson, The Global Evolution of Clinical Legal Education. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/global-evolution-of-clinical-legal-education/5D3EBED1A0A77197E0ADC78A1DA0780#fndtn-information>.